

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
VEZETŐ: DR. ÖZE SÁNDOR, EGYETEMI TANÁR, DSC

DOMJÁN DÁNIEL FERENC

KÉNYSZERPÁLYÁK ÉS KÜLÖNUTAK.

A MAGYAR–JUGOSZLÁV KAPCSOLATOK

TÖRTÉNETE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A

DIPLOMÁCIA ÉS A HÍRSZERZÉS KÉRDÉSÉRE

1945-1956

Doktori (Phd) értekezés tézisei

TÉMAVEZETŐK:

DR. FEJÉRDY GERGELY RÓBERT, PHD

DR. JUHÁSZ JÓZSEF, DSC

Budapest, 2022.

I. A doktori értekezés témája, célkitűzése

A második világháborút követő időszak egyik legérdekesebb, az egész szocialista térséget befolyásoló eseménysora a jugoszláv és a szovjet vezetés között kialakult konfliktus, amely hatással volt nem csak Magyarországra kül-, hanem belpolitikájára is.

1948 júniusában a Sztálin és Tito közötti ellentét addig élesedett, hogy a Jugoszláv Kommunista Pártot kizárták a Kominformból. Rákosi Mátyás elsőként ítélte el a jugoszláv vezetéset, a konfliktus alatt (is) következetesen kiszolgált a szovjet érdekeket. Magyarország „frontországá” vált, a diplomáciai kapcsolatok Belgrád és Budapest között szinte a nullára redukálódtak, az 1950-es évekre pedig mindennapossá váltak a határincidensek, továbbá egy esetleges háború árnyéka is a két államra vetült. A „háttérben” időközben egy ügynökháború alakult ki Magyarország és Jugoszlávia között, a két állam hírszerzési szervei igyekeztek minél több információt begyűjteni az ellenséges államról. Sztálin halála fordulópontra jelentett a konfliktusban, az 1953-1956 közötti években egy lassú normalizációs folyamat zajlott

le, amelynek végpontja egy magasrangú magyar delegáció 1956 októberi jugoszláviai látogatása volt, ahonnan a Gerő Ernő vezette politikusok már egy másik Budapestre tértek vissza 23-án.

A magyar-jugoszláv kapcsolatok 1945-1956 közötti történetének teljeskörű ismertetése több kötetet megtöltene, ezért disszertációmban elsősorban három fő terület vizsgálata volt a cél:

- Az értekezés első részében a Magyarország és Jugoszlávia közötti kapcsolatok politikatörténeti vetületeinek bemutatása, elsősorban kronológiai sorrendben ismertetve a főbb eseményeket, ahol szükséges, ott kitekintve a gazdasági, katonapolitikai, társadalmi kérdésekre is.
- A disszertáció második részében a belgrádi magyar követség történetének ismertetése, részletesen bemutatva a személyi kérdéseket, továbbá annak vizsgálata, hogy a követség milyen módon működött az 1948-1953 közötti időszakban, a konfliktus alatt.
- A „hírszerzőháború” kapcsán a jugoszláv hírszerzőszervek intézménytörténetének ismertetése és összevetése a hasonló magyar szervek

működésével, ezenkívül a korszakra jellemző hírszerző/elhárító módszerek bemutatása.

II. A kutatás módszertana

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945-1956 közötti története viszonylag gazdag magyar szakirodalommal rendelkezik, azonban az ex-jugoszláv államok kutatói eddig kevésbé fordultak a téma felé, ezért az idegennyelvű szakirodalom közel sem olyan jelentős. Az értekezés elkészítéséhez elengedhetetlen volt mind a magyar, mind a nemzetközi vonatkozó szakirodalom feldolgozása. A doktori értekezés elsődleges forrásai a Magyarországon kutatható iratanyagok. Sajnálatos módon a szerbiai levéltárak vonatkozó iratai csak nagyon korlátozottan, vagy egyáltalán nem kutathatók magyar történészek számára, ráadásul a kutatás egybeesett a világjárvány időszakával.

Az értekezés alapvető forrásai egyrészt a Magyar Nemzet Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) őrzött külügyminisztériumi, másrészt a belgrádi magyar

követség fennmaradt iratanyagai voltak. Az interneten elérhető adatbázisok közül az MTI napi híreit vizsgáltam.

A hírszerzéssel és az „ügynökháborúval” kapcsolatos iratok a források egy különleges szeletét jelentik, ahogy arra a disszertációban külön is kitértem. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) relatív gazdag iratanyag található a konfliktusról, azonban a források értelmezése és értékelése nem minden esetben volt könnyű feladat. Egyrészt alapvető probléma, hogy jelenleg nincs lehetőség a források állításainak legalább részleges „visszaellenőrzésére” a Szerbiában található iratok hozzáférhetetlensége miatt. Másrészt az állambiztonsági iratok a források egy speciális szeletét jelentik, ugyanis azok konspiratív környezetben születtek, így a valóságot többszörösen torzítva tárják elénk, ráadásul – és ez igaz az MNL OL-ben őrzött iratokra is, bár elsősorban a hírszerzési dokumentumokon érhető tetten – az iratok gyakran hiányosan maradtak ránk, aminek oka a forrásokkal alátámasztható és a vélelmezhető iratmegsemmisítés és iratkisajátítás. A felsorolt hiányosságoktól eltekintve úgy vélem, az állambiztonsági források nagyszámú felhasználása a

disszertációban indokolt, mivel ezzel a konfliktus új oldalára irányította a figyelmet. Tovább árnyalta a képet az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) online kutathatóvá tett jelentéseinek beemelése az értekezésbe. Jelenleg még számos irat titkosítás alatt van, azonban több esetben így is egy újabb nézőpontot adott az eseményeknek az Egyesült Államok hírszerzése általi elemzése.

III. A kutatás eredményei

A magyar–jugoszláv kapcsolatok 1945 utáni történetét négy nagyobb részre tagoltam, amelynek első időszaka a háború végétől az 1948-as Kominform-határozatig terjedő időszak. Ezt követően a konfliktus évei kerültek bemutatásra két fejezetben, majd a Sztálin halálától 1956-ig tartó normalizációs időszakot vizsgáltam. Az értekezés első nagyobb része így elsősorban a szakirodalomra támaszkodik, azonban számos helyen kiegészítettem új kutatási eredményekkel, ugyanis a belgrádi követség iratanyaga sok helyen árnyalta az eddig ismert képet. A konfliktus 1948-1953 közötti

történetéhez újabb adalékokkal szolgáltak az állambiztonsági iratok, továbbá a határc incidensekkel kapcsolatos források, amelyek által nem csak azok számát, de természetét is sikerült részletesen bemutatni. A CIA dokumentumai között a Rajk-perre vonatkozó újabb információk megismerésére is lehetőség nyílt. A normalizáció időszakával kapcsolatban a belgrádi követség iratai segítettek árnyalni a szakirodalomból már ismert folyamatokat, így rá tudtam mutatni, hogy a nagypolitikai játszmák mellett milyen, a két állam közötti viszony javulását akadályozó tényezők voltak jelen (személyi ügyek; az irányváltást követni nem képes diplomaták, stb.).

A disszertáció második nagyobb egységében egy eddig kevésbé kutatott területet, a belgrádi magyar követség történetét vizsgáltam meg, továbbá a hírszerzés kérdését jártam körbe. A külképviselet 1947-ben kezdte meg ismét a működését, azonban a konfliktus alapjaiban változtatta meg a Belgrádban élő diplomaták mindennapjait. A két ország közötti elsődleges kapcsolatot a konfliktus idején a külképviseletek jelentették, így – ahogy az a dokumentumokból is kiderült – jelentős teher

nehezedett az ott dolgozókra. Az 1950-1951-es évekkel kapcsolatban problémát jelentett, hogy a levéltárakban szinte semmilyen dokumentum nem maradt fenn az időszakból. Egy, az ÁBTL-ben megtalálható dokumentum azonban választ adott a hiányosságra, eszerint a dokumentumokat a HM IV. Főcsoportfőnökség egy telepített ügynöke semmisítette meg az 1950-es évek első felében. A disszertációban a megvizsgált források alapján kirajzolódtak a követség tagjai között fennálló személyi ellentétek, továbbá a diplomaták képzetlensége is szembetűnővé vált (nyelvtudás hiánya, nyelvtani hibáktól hemzsegő jelentések, szakmai és „ideológiai” képzetlenség) amely jelentősen befolyásolta a munkavégzés minőségét és a két ország viszonyának normalizációját is akadályozta. A diplomácia kérdésköre mellett a hírszerzés is a kutatásom fókuszába került. A belgrádi rezidentúra (forrásokkal is alátámasztható) működése csupán három évet ölelt fel 1953-1955 között, azonban lényegi eredményeket a hírszerzés terén nem sikerült elérniük, amely azonban nem csak a rezidentúra kötelékébe tartozó hírszerzők, hanem a budapesti központ hibája is volt. A rezidentúra kapcsán igyekeztem

részletesen bemutatni azon magyar hírszerző és elhárító szervezet történetét és működését, amelyek aktívan foglalkoztak a délszláv állammal, ennek ellenpontjaként a későbbiekben pedig igyekeztem megrajzolni a jugoszláv hasonló intézmények vázlatát. Sajnálatos módon a forrásokat csak a (kevés számú) idegennyelvű szakirodalommal tudtam ütköztetni, így bár a jugoszláv hírszerző- és elhárító szervezet története részletes bemutatásra került, tisztában vagyok vele, hogy a szerbiai levéltárakból olyan új források kerülhetnek elő, amelyek továbbá árnyalják majd az eddig ismertett képet. További adalék a jugoszláv–magyar kapcsolatok történetéhez a Jugoszlávia által Magyarország ellen folytatott hírszerző tevékenység bemutatása, amely bár számos kérdésre választ ad, a források ütköztetésének hiánya ebben az esetben is érezhető.

Az értekezés zárófejezetében az 1951-es zágrábi per eddig kevésbé ismert történetét mutattam be, illetve a perhez vezető események bonyolult láncolatát igyekeztem kibogozni. A per egyik fontos szereplője Urbán Aranka magyar kettősirtokos volt, akinek története szomorú példája annak, hogy a konfliktus milyen mértékben volt

képes befolyásolni a lakosság életét. A per történetének kutatásakor nyilvánvalóvá vált, hogy az állambiztonsági iratok gyakran több kérdést szülnek, mint amennyire választ adnak.

IV. Publikációk az értekezés témakörében

- DOMJÁN Dániel Ferenc: *Ütközőpontok a magyar-jugoszláv viszonyrendszerben a Kominform - konfliktus idején, a belgrádi magyar követség levéltári anyagának tükrében*, Studia Vincentiana, 2016/1-2. 39-53.p.
- DOMJÁN Dániel Ferenc: *Magyarok a jugoszláv partizánhadseregben*, In: BALOGH-EBNER Márton; GYÖRGY Sándor; HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Nem mindennapi történelem : Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 107-114.p.
- DOMJÁN Dániel Ferenc: *A belgrádi magyar követség helyzete a Kominform-konfliktus idején*, Külügyi Szemle, 2018/4, szám, 66-79.p
- DOMJÁN Dániel Ferenc: *A Yugoslavian show trial : the history of the Zagreb spy trial and its background*, Études sur la Région Méditerranéenne – Méditerran Tanulmányok 28 pp. 2019. 101-109. p.